

گاهشمار شمسی تغییر خط فارسی (از قرن اول هجری تا کنون)

کاظم استادی

تنظیم گاهشمار برای موضوعات مختلف، یکی از لازم‌ترین و بهترین کارهای ممکن در آن موضوع است، چرا که توجه و خواندن گاهشمار، می‌تواند یک نمای بیرونی و اطلاعات کلی، از سیر تغییر و تحولات آن موضوع در اختیار ما قرار دهد تا قدرت تجزیه و تحلیل انسان را در آن موضوع، آسان کند. خواندن معلومات مختلف و پراکنده در یک موضوع، نمی‌تواند این ثمر را همراه داشته باشد، زیرا برای فهم بهتر و دقیق‌تر، لازم است به این اطلاعات در هم و غیر منسجم، دسته‌بندی شده نگاه کنیم تا منتج به نتیجه مناسب و مطلوب گردد. گاهی، نگاهی گذرا به یک گاهشمار، بسیاری از چرایی‌های ذهن انسان را پیرامون یک موضوع، پاسخگو است و در کمترین زمان ممکن، فرد می‌تواند به راحتی بسیاری از اسرار مرموز و گنگ یک موضوع را پی‌ببرد.

موضوع این مقاله، «گاهشمار خط فارسی» از قرن اول هجری تا کنون است. البته این مقاله سعی ندارد پیرامون مزایای تغییر خط فارسی و معایب آن سخن بگوید. یا در رد آن قدمی بردارد، بلکه تلاش دارد تا شما را با یک نمای کلی از تاریخچه خط فارسی و فعالیت‌های گذشتگان در این باره آشنا کند و با مطالعه این گاهشمار، شما بتوانید به جواب بسیاری از سؤالات ذهنی خود برسید؛ بی‌آنکه در اثبات یا رد تغییر خط فارسی، سخنی رفته باشد.

اینجانب مدت دو سال است که مشغول تألیف کتاب *دانشنامه خط فارسی* هستم. این کتاب در دوازده فصل و حدود شش جلد پانصد صفحه‌ای، آماده حروفچینی است، به مناسبت فصلی از این کتاب، لازم بود

تا گاهشماری تنظیم شود، بنابراین مقاله حاضر، مختصری از آن گاهشمار است.

در اینجا ضروری است، پیش از نمایش گاهشمار، چند نکته بیان شود:

۱- از قرن اول هجری تا قرن سوم، هیچ کتاب نوشته‌ای، به جز قرآن کریم یا برگ‌هایی از این مصحف شریف، در ایران و اسلام، بر جای نمانده است. اولین نسخه خطی به جای مانده از صدر اسلام، مربوط به قرن سوم هجری و به زبان عربی است؛ البته اصل این نسخه نیز در ایران موجود نیست.

۲- پس از ورود اعراب مسلمان به ایران، در زمانی نسبتاً کوتاه، خط پهلوی - که در آن زمان خط نوشتاری اکثر مناطق ایران بود - از کاربرد عمومی ساقط شد. حتی تا چند قرن خط یا زبان نوشتاری مردم ایران، زبان و خط عربی گشت و مردم ایران به زبان فارسی چیزی نمی‌نوشتند، مگر در گوشه و کنار و آن هم غیر قابل توجه.

بنابر آنچه بیان شد، در واقع و به طور رسمی و همه‌گیر، از اواسط قرن ششم، زبان فارسی در نوشتارها نمایان شد. اگر بخواهیم خط فارسی را بررسی کنیم، باید بدانیم که خط فارسی کنونی، از قرن ششم آغاز شده است؛ پیش از آن، فارسی‌نویسی کلاً رایج نبوده و همه نوشته‌ها به زبان عربی نگارش می‌شده است. خطوط فارسی قبل از این و برخی نوشته‌ها همانند شاهنامه فردوسی یا برخی کتاب‌های نادر پیش از آن، به صورت استثنا به زبان فارسی نگاشته شده‌اند و فارسی‌نویسی، در ایران عمومیت نداشته است.

۳- سده ششم هجری قمری، آغاز خطاطی فارسی در ایران و سده نهم و دهم هجری، اوج خطاطی کتاب‌های فارسی است. در سده دوازدهم، با ورود حروفچینی سربی به ایران، کاهش چشم‌گیری در خطاطی فارسی پدید آمد؛ حتی پس از آن، خطاطی کتاب، فقط به صورت تفننی و تفریحی و تزیینی به کار رفته است؛ به صورتی که اکنون، خطاطی کتابی منسوخ شده است، مگر استثنائاتی غیر قابل توجه. جالب‌تر اینکه حتی برای اکثر مردم ایران، خطوط خطاطی، خوانا یا حداقل به راحتی خوانا نیست، مگر متن‌های بسیار کوتاه و تیتروار.

۴- خط فارسی عمومی مردم ایران، از زمان پیدایش خط نسخ (و گاه نستعلیق) و کاربرد عمومی آن تا کنون، تغییر قابل ملاحظه و چشم‌گیری نکرده است، به طوری که اگر سیر خط‌های عمومی و رایج بین اکثر مردم ایران (و نه خطاطان حرفه‌ای) را در نوشته‌جات و کتاب‌های غیر تزیینی، بررسی کنید، خواهید دید که در حال حاضر ایران، خط فارسی همان است که هشتصد سال پیش بوده است، مگر در موارد خاص که برخی مردم بد خط‌اند یا بسیار خوشنویس.

۵- تاریخ وقایع این گاهشمار، بر اساس مبدأ هجری شمسی تنظیم شده است. اکثر تاریخ‌ها، بسیار دقیق‌اند، اما از آنجایی که در تبدیل تاریخ قمری به شمسی، جدای از پیچیدگی‌های تفاوت این دو شیوه، ماه‌های این وقایع نیز تأثیر گذارند، ممکن است برخی سال‌های ذکر شده در مقاله، با یک سال پس و پیش، واقعیت پیدا کنند. و برخی نیز که نشان دهنده دوره خاصی هستند، تاریخ حدودی آن دوره یا واقعه ذکر شده است.^۱

۱. نکته بسیار مهم دیگر اینکه همان‌طور که شاید بدانید، تا سال ۱۳۰۴ هـ ش همه تاریخ‌ها در ایران هجری قمری

برای تنظیم این گاهشمار، تلاش فراوانی انجام شد و به منابع بسیاری مراجعه نمودم، ولی از آنجا که تاریخ همیشه قرین عدد و رقم است، حروفچینی، نمونه‌خوانی، تطبیق و تنظیم متن‌های تاریخی بسیار مشکل است، و احتمالاً در تنظیم این مقاله، مرتکب خطاهایی نیز شده‌ام. بسیار مناسب است که خوانندگان فرهیخته و محترم، خطاهای آن را متذکر شوند.^۱

تاریخ هجری شمسی / عنوان واقعه تاریخی

- ۰۰۰۰ - رواج «خط پهلوی» در ایران و «خط کوفی» (ساده و مایل، بدون نقطه و اعراب) در عربستان و عراق.
- ۰۰۲۱ - سقوط شاهنشاهی «ساسانیان» توسط مسلمانان.
- ۰۰۲۱ - آغاز نفوذ و درآمیختگی زبان و خط عربی در ایران.^۲
- ۰۰۲۵ - وجود سکه‌ای که اثری از زبان عربی دارد. (ولی اصالت آن ثابت نشده است)
- ۰۰۲۶ - رواج خط کوفی و نسخ عربی در نوشتارها.
- ۰۰۳۰ - نخستین سکه ایرانی به زبان عربی (همراه خط پهلوی) در مرو ضرب شد.
- ۰۰۳۱ - افزایش تعداد سکه‌های خط عربی در ایران (همراه خط پهلوی).
- ۰۰۶۷ - ابداع حرکات حروف خط کوفی به شکل نقطه توسط «ابوالاسود دوئلی».
- ۰۰۷۳ - نخستین سکه ایرانی که در آن «خط پهلوی» کاملاً از بین رفته است.
- ۰۰۸۴ - گردانیدن «دیوان ولایات» از فارسی به عربی و آغاز استعمال «خط سیاق» برای حسابداری.
- ۰۱۲۵ - ابداع «نقطه» و ابداع «زیر و زبر» با دوایر کوچک یا خطوط مورب نازک توسط «یحیی بن یعمر العدوانی» در خط کوفی.
- ۰۱۲۵ - تغییر ترتیب حروف الفبا، به مبنای «ابتنی».

بوده است و با تصویب مجلس شورای ملی، مبنای تاریخ ایران از آن موقع، به هجری شمسی، تغییر پیدا کرد؛ بنابراین بیشتر تاریخ‌های موجود در این گاهشمار از هجری قمری، به هجری شمسی تبدیل شده است، اما متأسفانه، آثاری که ما بین تاریخ ۱۳۰۴ تا ۱۳۴۳ هستند و در تاریخ آنها قید صریح قمری یا شمسی نشده است، قابلیت تشخیص مبدأ قمری یا هجری بودن آنها وجود ندارد، مگر برخی که به قراین دیگر مشخصند. پس اگر خطایی در ترتیب تاریخی‌شان وجود دارد، از دست ما خارج بوده است.

۱. کلماتی که برای انتقال مفهوم و معنا به کار می‌روند، اگر توسط مردم فهمیده شوند، درستند؛ هرچند ادیبان غلط‌شان بپندارند.

۲. پس از ورود اعراب مسلمان به ایران، زبان فارسی میانه (پهلوی) به زبان فارسی نو (دری) و خط عربی تحوّل یافت؛ البته در قرن‌های اولیه اسلامی، فارسی را هم‌زمان به خط‌های عبری، مانوی و پهلوی نیز می‌نوشتند.

- ۰۱۲۸ - آغاز خلافت عباسیان و شروع ترجمه و تألیف کتب گوناگون علمی به زبان و خط عربی.^۱
- ۰۱۲۸ - رونق بازار خوشنویسی.
- ۰۱۴۶ - پیشنهاد علایمی شامل: فتحه، ضمه، کسره، سکون، تشدید، مد، همزه و تنوین توسط «خلیل ابن احمد فراهیدی».
- ۰۲۰۹ - اللسن المخترعه من الحروف المبتدعه (یا کتاب الاعلام بفک الرموز من سائر الاقلام / ایوب بن مسلمه / خطی
- ۰۲۲۳ - درآمیختن واژه‌های عربی با فارسی و همگانی‌شدن خط عربی و بیگانگی مردم از «خط پهلوی» همانند زبان پهلوی.
- ۰۲۵۲ - آغاز فرمانروایی‌های مستقل در ایران.
- ۰۲۵۴ - تجلیل از شعرای «عربی‌سُرا» در ایران.
- ۰۲۷۱ - قدیمی‌ترین اصل نسخه خطی عربی برجای مانده (به جز قرآن)، به نام غریب الحدیث از ابن قتیبه که فیلم نسخه در ایران موجود است.
- ۰۲۹۱ - به کارگیری بیشتر «خط نسخ» و نیز ممتاز شدن خطوط سته (شش‌گانه)^۲ و پیدایش خطوط دیگر، برای کاربردهای خاص؛ همانند خط غبار.
- ۰۳۳۶ - داستان‌ها و روایات تاریخی به عنوان نخستین اثر زبان فارسی در مجموعه‌ای مستقل با نام شاهنامه/بومنصوری در اختیار مردم قرار گرفت.^۳
- ۰۳۴۳ - نخستین شعرسرای فارسی، توسط «محمد بن وصیف» و آغاز استعمال دوباره «فارسی دری» و خروج آن از رکود.^۴
- ۰۳۵۰ - رواج آموزش زبان عربی در مکتب‌ها از کودکی و رواج نام‌ها و کنیه‌های عربی در بین مردم ایران.
- ۰۳۵۲ - به کارگیری خط کوفی ایرانی (کوفی شرقی).
- ۰۳۵۳ - قدیمی‌ترین اصل نسخه خطی عربی (به جز قرآن) موجود در ایران، به نام الهدایة و الضلاله به خط کوفی.
- ۰۳۵۸ - با وجودی که «سره‌نویسی» و «سره‌گویی» مذمت می‌شد، «فردوسی» سرودن شاهنامه را
-
۱. البته این کتاب‌ها تاکنون باقی نمانده‌اند و نسخه‌های خطی موجود، به جز قرآن، مربوط به قرن سوم هجری به بعد، است.
۲. محقق، ریحان، ثلث، نسخ، رقا و توقع.
۳. بعدها توسط فردوسی به نظم کشیده شد.
۴. تذکره‌نویسان از حکیم «ابوحفص سفدی» و «عباس مروزی» به عنوان نخستین شاعران پارسی‌گوی نام برده‌اند، اما اطلاعات مربوط به آنها جنبه تاریخی ندارد و برخی نیز از «حنظله بادغیسی» (۲۲۰ش) از شاعران منسوب به آل‌طاهر نام برده‌اند.

آغاز کرد.^۱

- ۰۳۵۹ - تألیف لغت‌نامه‌های عربی به فارسی.
- ۰۳۸۰ - به کارگیری خط کوفی مغربی.
- ۰۳۸۴ - ترجمه تفسیر طبری، اولین متن دینی اسلامی به زبان و نثر فارسی نوشته شد.
- ۴۱۸ - تا این زمان، قانون و دفاتر و امثله و مناشیر، به عربی نوشته می‌شد و فارسی نویسی امثله عیب بود و از این پس دوباره «فارسی‌نویسی» رایج شد.
- ۰۴۳۴ - قدیمی‌ترین کتاب به خط «فارسی‌نو»، *الابنیه عن حقایق الادویه* است که توسط اسدی‌توسی در پزشکی تحریر شده و نسخه‌ای از آن، اکنون برجای مانده است.
- ۰۴۳۷ - به کارگیری خط کوفی خراسانی.
- ۰۴۵۱ - تألیف لغت‌نامه فارسی به فارسی.
- ۰۴۶۶ - قدیمی‌ترین اصل نسخه خطی فارسی، *ذخیره خوارزمشاهی* است که فیلم این نسخه در ایران موجود است.
- ۰۴۸۵ - به کارگیری خط کوفی گلداز سلجوقی.
- ۰۴۸۵ - تألیف برخی کتاب‌های معتبر و مهم به زبان فارسی.
- ۰۵۰۰ - به کارگیری خط کوفی رازی و غوری.
- ۰۵۲۴ - رغبت مردمان در این دوره از مطالعه کتب عربی قاصر گشت.
- ۰۵۳۴ - منسوخ شدن خط کوفی و رواج بیشتر خط نسخ و محقق.
- ۰۵۶۳ - به کارگیری خط بنایی.
- ۰۵۸۲ - فارسی شدن نامه‌های خصوصی و برخی نوشته‌های دیگر، به خط نسخ.
- ۰۶۴۸ - قدیمی‌ترین نسخه گلستان سعدی، موجود در ایران که به سال ۶۳۷ تألیف شده است.
- ۰۶۴۸ - قدیمی‌ترین نسخه بخشی از مثنوی معنوی، موجود در ایران؛ البته تألیف مثنوی از سال ۶۴۱ تا وفات مولوی (۶۵۲ش) ادامه داشته است.
- ۰۷۶۹ - برای نخستین بار کتاب‌هایی با حروف متحرک در «چین» به چاپ رسید.
- ۰۷۶۹ - قدیمی‌ترین نسخه دیوان حافظ، موجود در ایران که به سال وفات مؤلف است.
- ۰۸۱۹ - حروفچینی و چاپ با «حروف فلزی مجزا» توسط «یوهانس گوتنبرگ» آلمانی، ابداع شد.
- ۰۸۲۵ - به کارگیری خط نستعلیق در خط فارسی.^۲
- ۰۸۲۶ - کار چاپ، توسط «گوتنبرگ» مکانیکی شد.
- ۰۸۲۹ - چاپ کتاب مقدس.

۱. پس از سی سال، به سال ۳۸۸ شمسی کار نظم شاهنامه را به پایان برد.

۲. برخی ادعا دارند این خط، پیش از این نیز وجود داشته است.

- ۰۸۳۰ - اوج خطاطی ایران در دوره «ایلخانیان» و «تیموریان».
- ۰۸۴۱ - صنعت چاپ پدیدار شد و به سراسر اروپا گسترش یافت.
- ۰۸۴۴ - به کارگیری خط رقعہ.
- ۰۸۹۴ - در «ونیز ایتالیا» زیباترین نوشتار با حروف فلزی با نام «آنتیک» پدیدار شد.
- ۰۹۰۳ - چاپگری ونیزی، از «حروف بزرگ ایتالیک» برای نخستین بار استفاده کرد.
- ۰۹۲۹ - به کارگیری خط دیوانی توسط «حسام رومی».
- ۱۰۱۹ - قدیمی‌ترین کتاب موجود، در جلفای اصفهان، که با استفاده از حروف مجزا سربی و خط فارسی (اواخر سلطنت شاه صفی)، توسط آرامنه کرملی چاپ شده است.^۱
- ۱۰۲۰ - خلیفه خاچادور قیصری، در جلفای اصفهان برای نخستین بار چاپخانه‌ای دایر کرد که کاغذ و مرکب و حروف آن در جلفا تهیه می‌شد.
- ۱۰۵۵ - مذاکره برادر وزیر دربار شاه سلیمان با شاه و شاردن، جهانگرد فرانسوی، برای آوردن متخصصان چاپ به ایران برای آموزش ایرانیان که به نتیجه‌ای نرسید.
- ۱۰۶۸ - به کارگیری خط «شکسته نستعلیق».
- ۱۰۷۹ - حروف‌های جدیدی برای الفبا در اروپا طراحی شد.
- ۱۰۹۶ - کشیش آنژدوسن ژرف فرانسوی و از مبشرین فرقه نصاری کرملی - که مدتی در ایران اقامت داشت - کتاب لغت فرانسه را به فارسی، تألیف و در فرانسه چاپ نمود.
- ۱۰۹۸ - اعزام اولین گروه محصلین ایرانی برای آشنایی با علوم جدید، به انگلستان.
- ۱۱۵۹ - اختراع چاپ ژلاتینی.
- ۱۱۵۹ - اولین کتاب چاپی فارسی، به نام واژه‌نامه مختصر انگلیسی و فارسی در مالاد بنگال به چاپ رسید.
- ۱۱۷۵ - چاپ سنگی (لیتوگرافی) توسط «زنفلدر» تکمیل شد.
- ۱۱۸۲ - محاصره شهر گنجه و آغاز جنگ‌های ایران با روسیه. دولت روس، پس از تسخیر داغستان، برای زبان‌های اوار، چچن و چرکس، الفبای جداگانه‌ای با حروف لاتین درست کرد تا در مدارس جدید، خط جدید تدریس شود و تعدادی کتاب‌های اسلامی را به همان خط برگردانیدند.
- ۱۱۸۲ - اولین نمونه چاپ ژلاتینی در ایران، برای نشر *شنامه* در تبریز.
- ۱۱۹۰ - اعزام دو نفر محصل (میرزا محمد کاظم و حاجی باب افشار) به انگلستان.
- ۱۱۹۱ - ماشین چاپ، از روش مسطح به سیلندری تکامل پیدا کرد شکست ایران از روس‌ها، عقد عهدنامه گلستان و پایان جنگ‌های دور اول ایران و روس.
- ۱۱۹۴ - اعزام پنج تن، دسته دوم محصلین ایرانی به انگلستان توسط عباس میرزا. (میرزا جعفر مشیرالدوله و میرزا صالح، ناشر نخستین روزنامه ایرانی، جزء این دسته بودند).

۱. ابتدا، بعضی ادعیه و اذکار مسیحی به زبان عربی و فارسی چاپ شد.

- ۱۱۹۷ - بازگشت پنج نفر محصلین ایرانی از انگلستان و تأسیس اولین دستگاه چاپ حروفی در تبریز.^۱
- ۱۱۹۷ - اولین کتاب فارسی^۲ به نام «فتحنامه» و سپس «رساله جهادیه»^۳، که با چاپ حروفی در تبریز چاپ شد. این حروف چاپی فارسی، با رعایت اصول خط نسخ طراحی شده بود.
- ۱۲۰۰ - آغاز جنگ میان ایران و عثمانی.
- ۱۲۰۲ - عقد عهدنامه ایران و عثمانی در ارزنه الروم.
- ۱۲۰۳ - عباس میرزا، میرزا جعفر تبریزی را برای آموختن فن چاپ به مسکو فرستاد.^۴
- ۱۲۰۳ - ورود «چاپ سنگی» به ایران، تأسیس اولین کارخانه چاپ سنگی در تبریز و دایر بودن چاپ سربی در تهران.
- ۱۲۰۴ - چاپ حروفی قرآن مجید به خط میرزای نیری - که به قرآن معتمدی مشهور شد - توسط میرزا زین‌العابدین در تهران.
- ۱۲۰۵ - ورود بیشتر «چاپ سربی» به ایران و ورود سید محمد مجتهد از عتبات به تهران و فتوای او به جهاد با روس همراه فتوای دسته جمعی روحانیان. آغاز جنگ دوم ایران با روس و فتح گنجه به دست روس و شکست ایرانیان.
- ۱۲۰۶ - ابداع حروف نستعلیق هندی چاپی، توسط ویلکینز و چاپ کتاب پیمان تازه خداوند با همین خط در هند. فتح ایروان ایران به دست روس. عقد عهدنامه ترکمن چای و پایان جنگ دوم ایران و روس.
- ۱۲۱۳ - بسته شدن چاپخانه حروفی در تبریز، و درگذشت فتحعلی شاه در سفر به اصفهان و تاجگذاری محمد شاه در تهران.
- ۱۲۱۶ - انتشار نخستین روزنامه در ایران^۵ و لشکرکشی محمد شاه به هرات.
- ۱۲۱۷ - ظاهراً نخستین کتابی که در تهران چاپ سنگی شده، دیوان حافظ است.
- ۱۲۲۳ - دو دسته دیگر از محصلین ایرانی برای آشنایی با علوم جدید، عازم فرنگ شدند.
- ۱۲۲۴ - تشکیل مجلس موقت هیئت علمی - فرهنگی در استامبول، که بعداً انجمن دانش نام گرفت و جمعیت علمیه عثمانی از دل آن بیرون آمد. وظیفه‌اش مطالعه راه‌های مبارزه با بی‌سوادی و اصلاح نظام
-
۱. میرزا صالح شیرازی که ضمن تحصیل السنه و علوم در انگلستان اطلاعاتی نیز در فن چاپ و ساختن مرکب آن و تهیه حروف مقطعه به دست آورده بود، با اجناس چاپ سازی و پرس کوچکی به تبریز بازگشت؛ البته در برخی منابع نصب اولین دستگاه چاپ توسط میرزا جعفر تبریزی - که همسفر میرزا صالح بوده - ذکر شده است.
۲. برخی اولین کتاب چاپ شده را گلستان سعدی توسط میرزا جعفر می‌دانند.
۳. از میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی.
۴. این رساله شامل فتاوی علما درباره جهاد با روس بود.
۵. وزیر تهران، میرزا اسدالله نامی را از اهل فارس به همان منظور به سن پترزبورگ فرستاد. اولین کتاب چاپ سنگی که از زیر دست میرزا اسدالله بیرون آمد، قرآن مجید و به سال ۱۲۱۱ بوده است.
۶. در برخی منابع، به استناد مجله انجمن آسیایی لندن، ۱۲۱۵ ذکر شده است.

- آموزشی بود. یکی از اقدامات آن، تأسیس دارالفنون است.
- ۱۲۲۴ - بسته شدن چاپخانه حروفی در تهران. از این زمان تا بیش از شصت سال، چاپخانه‌های ایران منحصر به چاپ سنگی گردید.
- ۱۲۲۷ - تاجگذاری ناصرالدین شاه و نصب میرزا تقی خان امیر نظام به صدارت.
- ۱۲۲۹ - تأسیس دارالفنون در ایران^۱ و انتشار روزنامه وقایع اتفاقیه.
- ۱۲۳۰ - مجلس موقت انجمن دانش در استامبول با حضور پادشاه و رشید پاشا، معمار تنظیمات، رسماً به انجمن دانش نامیده شد.^۲
- ۱۲۳۵ - امضای عهدنامه صلح ایران و انگلیس و سلب حق حاکمیت ایران بر افغانستان.
- ۱۲۳۶ - رسم الخط جدید / آخوند زاده، فتحعلی در تفلیس.
- ۱۲۳۹ - خط اختراعی مسیوبارب^۳، برای خط اسلام و نیز چاپ چند کتاب فارسی و عربی به خط اختراعی موسیو بارب در وین.
- ۱۲۳۹ - رساله منیف پاشا، وزیر دولت عثمانی، درباره تغییر خط.
- ۱۲۴۱ - سخنرانی معروف محمد طاهر منیف افندی (منیف پاشا، وزیر دولت عثمانی) در جلسه جمعیت علمیه عثمانی، در ضرورت اصلاح الفبای عرب.
- ۱۲۴۲ - مسافرت آخوند زاده به استامبول و شرکت در جلسه‌ای در جمعیت علمیه عثمانی، پیرامون تغییر خط^۴ و ارائه مقاله خود به این جمعیت.
- ۱۲۴۲ - منظومه در خصوص الفبای تازه / آخوندزاده، میرزا فتحعلی چاپ تفلیس.
- ۱۲۴۷ - مکتوب شارل میسمر فرانسوی در بیان سبب جمودت اهل مشرق که به صدر اعظم عثمانی نوشته شده است.^۵
- ۱۲۴۷ - مقاله در خصوص عدم قابلیت الفبای اسلامی به نشر علوم، روزنامه غولوس چاپ پترزبورغ، سال هفدهم، شماره ۲۶۶.
- ۱۲۴۸ - چاپ مقالاتی پیرامون تغییر خط در روزنامه‌های ترقی و حریت و مقالات نامق کمال^۶ در جواب میرزا ملکم خان.
- ۱۲۴۹ - نامه آخوند زاده به ملکم (۲۵ آوریل) / آخوندزاده، میرزا فتحعلی / باکو

۱. در پی احساس ضعف و ناتوانی در همه شئون زندگی و ضرورت اخذ تمدن غربی و تغییر تعلیمات قدیم، دارالفنون، که هدفش تعلیم دانش و فرهنگ مغرب زمین به نسل جوان بود- راه اندازی شد.

۲. آخوند زاده در نامه خود به این انجمن در سال ۱۳۴۲ از آن به جمعیت علمیه عثمانی نام برده است.

۳. ناظر مدرسه السنه شرقیه وین؛ روزنامه نگار و نویسنده فرانسوی؛ مشاور فؤاد پاشا، صدر اعظم عثمانی.

۴. این مسافرت در زمان سفارت میرزا حسین خان سپهسالار در استامبول (۱۲۳۷ الی ۱۲۴۹ ش) بوده است.

۵. این مکتوب به فارسی نیز ترجمه شده بود. نسخه خطی آن در کتابخانه ملی موجود است.

۶. نویسنده مشهور عثمانی.

- ۱۲۵۰ - نامه آخوند زاده به ملکم (۲ ژوئیه) / آخوندزاده، میرزا فتحعلی / باکو.
- ۱۲۵۰ - قحطی و خشکسالی بزرگ در سراسر ایران، که منجر به آدم‌خواری گشت.
- ۱۲۵۲ - سفر اول ناصرالدین شاه به فرنگ به اتفاق میرزا حسین خان سپهسالار.
- ۱۲۵۴ - انتشار روزنامه اختر در استامبول که اولین روزنامه چاپ در خارج از کشور و نخستین روزنامه فارسی با حروف چاپ سربی است.
- ۱۲۵۶ - درگذشت میرزا فتحعلی آخوند زاده در تفلیس و سفر دوم ناصرالدین شاه به فرنگ.
- ۱۲۵۶ - ترجمه «واپس مانده اهالی شرق از ترقی به خاطر نقصان الفبا»، نوشته «شخص کامل» از بیکزاد کان گرجستان، توسط رشدی و چاپ آن در روزنامه اختر ش ۱۷ چاپ شد.
- ۱۲۵۷ - بررسی امکان تغییر خط عربی و ترکی به حروف لاتین، نامق کمال.
- ۱۲۵۸ - گفتارهایی پیرامون نارسایی‌های واک‌های خط عربی از انسی‌زاده، سعید در روزنامه ضیاء قفقاسیه تفلیس.
- ۱۲۵۹ - اصلاح خط و کتابت / میرزا یوسف خان،^۱ چاپ شده در روزنامه اختر سال ششم، شماره ۲۲، چاپ استامبول.
- ۱۲۵۹ - کاغذ وین، میرزا حسن،^۲ پیرامون تغییر خط، روزنامه اختر سال ششم، شماره ۲۸، چاپ استامبول.
- ۱۲۵۹ - ترجمه استفتاء میرزا یوسف خان پیرامون تغییر خط، توسط مسیو بارب در روزنامه رسمی وین.
- ۱۲۵۹ - الفبای اختراعی میرزا رضای تبریزی،^۳ چاپ شده در مطبعه شرکت ایرانیه در اسلامبول. و چاپ مقدمه این رساله در روزنامه اختر، س ۷، ش ۲، چاپ استامبول.
- ۱۲۵۹ - سواد تعلیقه، شیخ الاسلام قفقاز (آخوند احمد حسین زاده) برای میرزا رضای تبریزی، روزنامه اختر، سال هفتم، شماره ۵، چاپ استامبول.
- ۱۲۵۹ - معلم الاطفال / حسین زاده، احمد؛ چاپ تفلیس در قفقاز.
- ۱۲۶۱ - الفبای بهروزی / افشار بکشلو، میرزا رضاخان؛ چاپ استامبول.
- ۱۲۶۴ - مقدمه گلستان سعدی / ملکم خان، ناظم‌الدوله / مطبعه ترقی لندن
- ۱۲۶۴ - درباره تغییر و اصلاح الفبا / تبریزی، میرزا لطفعلی / روزنامه اختر؛ ش ۲۱ و ۲۲ سال ۱۳۰۲ ق چاپ استامبول
- ۱۲۶۵ - اختراع دستگاه حروف‌ریزی «لاینو تایپ».
- ۱۲۶۵ - نمونه افکار (الفبای جدید) / دبیر، میرزا حسین خان؛ چاپ استامبول.

۱. مستشارالوزرا؛ میرزا یوسف خان مستشارالدوله تبریزی.

۲. منشی سفارت ایران در وین.

۳. ارفع الدوله، نایب و ترجمان جنرال قونسولگری دولت ایران مقیم تفلیس.

- ۱۲۶۵ - رساله در وجوب اصلاح خط اسلام / مستشارالدوله، یوسف؛ چاپ استامبول.
- ۱۲۶۵ - نامه میرزا نجفعلی خان (سرکاتب اول و ترجمان سفارت کبرای دولت ایران) پیرامون تغییر خط، روزنامه اختر، سال دوازده، شماره ۳۷، چاپ استامبول.
- ۱۲۶۵ - اقوال علی (به خط ملکمی) و ضروب امثال (مثل‌های ترکی به خط ملکمی) / ملکم خان، ناظم‌الدوله / مطبعه ترقی لندن
- ۱۲۶۵ - نمونه خطوط آدمیت / ملکم خان، ناظم‌الدوله / مطبعه ترقی / ۶۱ ص / لندن
- ۱۲۶۶ - اختراع ماشین حروف چینی «مونوتایپ» توسط «تالبرت لانستون» آمریکایی.
- ۱۲۶۸ - الفبای تازه / آلان براغوش، میرزا کاظم خان، سفر سوم ناصرالدین شاه به فرنگ، عزل ملکم هان و انتشار روزنامه قانون توسط او در لندن.
- ۱۲۷۷ - تشکیل دوباره جمعیت علمیه عثمانی، که همزمان با کاسته شدن فعالیت‌های انجمن دانش، به صورت غیر دولتی، ولی با همان اهداف شکل گرفت.
- ۱۲۷۹ - برای استفاده از «خط نستعلیق» در حروف چینی سربی، تلاش‌هایی در آلمان به عمل آمد.^۱
- ۱۲۸۳ - اصلاح الفبا از تختنسیکی، محمد آقا شاه در روزنامه شرق روس تفلیس.
- ۱۲۸۴ - مسالک المحسنین / طالبوف، میرزا عبدالحجیم / بی‌نا / تبریز
- ۱۲۸۸ - کتابچه‌های پیرامون خط جدید از حقی بیک میلاسی^۲، اسماعیل چاپ استامبول و بیروت
- ۱۲۸۸ - الخط جدید چاپ بیروت
- ۱۲۸۹ - کتابی با الفبای لاتین از امیرخانجر، ابراهیم چاپ استامبول
- ۱۲۹۲ - الفبای خط نو برای نوآموزان پارسی^۳ / اویسی، علی محمد.
- ۱۲۹۳ - شروع جنگ جهانی اول.
- ۱۳۰۰ - ممنوعیت حک خطوط خارجی در تابلوهای مغازه‌ها و دکاکین و استفاده از خط فارسی و مخالفت اتباع خارجه.
- ۱۳۰۱ - کمیته الفبای نو به راهبری نریمان نریمانوف پدید آمد.
- ۱۳۰۲ - انتشار «مسأله تبدیل الفبا به لاتین» (به روسی) / پولیوانف، پروفیسور در شوروی. و حرکت احمد شاه به اروپا؛ اعلان جمهوری در ترکیه و خروج قوای انگلیس از ایران.
- ۱۳۰۳ - ارسال هیئت‌هایی به جمهوری ترک و تاتار برای گزینش الفبای نو.
- ۱۳۰۳ - نریمان نریمانف رهبر بلشویک آذربایجان، توانست قانون استفاده از خط لاتین در امور دولتی را به تصویب مجلس جمهوری آذربایجان برساند.

۱. ولی به سبب پیچیدگی‌ها و تنوع شکل‌های گوناگون ترکیب حروف نستعلیق، نتیجه مطلوب به دست نیامد.

۲. اهل ترکیه و عضو «جمعیت تعمیم معارف و اصلاح حروف».

۳. و نیز «خط نو طرح اساسی در اصلاح الفباهای اسلامی»

- ۱۳۰۴ - ورود رسمی بحث تغییر خط به ایران و نیز انتشار «علامات و قواعد تنقیط» و «الفبا به ترتیب راه نو» / کاظم زاده ایرانشهر، حسین و کتاب «لزوم اصلاح خط و زبان» / اعتصام زاده، ابوالقاسم و اعلام انقراض قاجاریه و تأسیس سلسله پهلوی.
- ۱۳۰۵ - طرح تبدیل الفبای ترکی ملل جماهیر شوروی و ترک زبانان آذربایجانی جهان، به لاتین؛ در اولین کنفرانس ترک‌شناسی در باکو.
- ۱۳۰۵ - نخستین پلونیوم کمیته مرکزی الفبا در باکو و بررسی پیشنهادهای رسیده پیرامون الفبا.
- ۱۳۰۶ - تاجیکستان و الفبای نو، معروف زاده، مجله رهبر دانش شماره ۲ و دنیای نو - الفبای نو / عبدالرئوف فطرت، مجله رهبر دانش شماره ۳ و نیز لایحه الفبای نو در تاجیکستان.
- ۱۳۰۶ - «گاتها» (مقدمه، در لزوم تغییر خط) و «تغییر خط فارسی» و «پوران‌دوخت‌نامه» (مقدمه، در لزوم تغییر خط) از پور داود، ابراهیم و «مخترع خط جدید» بی‌نام.
- ۱۳۰۷ - الفبای اختراعی ابتهاج / ابتهاج، غلامحسین
- ۱۳۰۷ - الفبای جدید، الفبای پیشنهادی / چیره
- ۱۳۰۷ - در این سال حداقل ۱۶ عنوان کتاب یا مقاله پیرامون تغییر خط فارسی منتشر شد.^۱
- ۱۳۰۷ - لزوم اصلاح خط از ملکم، ناظم‌الدوله / فروغ؛ دوره ۱، ش ۱۱-۱۲ چاپ تهران
- ۱۳۰۷ - خط دانش و انسانیت از اندامان انجمن دانش هندوستان، چاپ بمبئی هند
- ۱۳۰۷ - پلونیوم دوم به شهر تاشکند خوانده شدند. در این پلونیوم همه جمهوری‌های قفقاز که نوشته‌های آنها به خط عربی بود، در تطبیق الفبانو و به کار بستن آن هم‌داستان شدند.
- ۱۳۰۷ - «یکی یول» یا الفبای نو، که از لاتین گرفته شده بود، رسماً در بیشتر جمهوری‌های قفقاز به کار افتاد.
- ۱۳۰۷ - با پیشنهاد «تحسین عمر» و با سخنرانی آتاتورک (غازی مصطفی کمال پاشا) و تصویب مجلس ملی ترکیه، الفبای لاتین، جایگزین خط عربی در ترکیه شد.
- ۱۳۰۷ - انتشار حداقل چهار مقاله^۲ به روسی پیرامون تغییر خط در باکو
- ۱۳۰۸ - انتشار «تسهیل و تکمیل الفبا» / صدر المعالی، نور حقیق و «خط لاتین برای فارسی» / داعی الاسلام، محمد علی؛ در حیدرآباد دکن.
- ۱۳۰۸ - پذیرفته شدن لایحه فطرت و تلاش عملی دولت تاجیکستان برای رسمی ساختن خط لاتین

۱. برخی از مؤلفین عبارتند از: یاسمی، غلامرضا / حلاج، حسین / دشتی، علی / رازی، عبدالله / زنجانی، حسین / فرمود، عذرا / شهشهانی، عبدالحسین / افتخار، مصطفی / قزوینی، محمد / جمال زاده، محمد علی / نفیسی، سعید / ملکم، ناظم‌الدوله / تقی زاده، سیدحسن

۲. «الفبای عربی و الفبای جدید ترکی» / یوزباشف، ن و «مسأله الفبای لاتین برای زبان فارسی» / ژبرکف، پروفیسور و «مسأله تبدیل الفبای ترکیه به لاتین» / ژلاروش، ی و «میرزا فتحعلی آخوندوف و الفبای جدید ترکی» / تقی‌اف، ابراهیم در مجله فرهنگ و خط شرق؛ ش ۱ و ۲.

و ممنوعیت استفاده از خط عربی در دولت ازبکستان^۱.

- ۱۳۰۹ - ابداع حروفچینی با روش عکاسی.
- ۱۳۰۹ - انتشار «فارسی جدید» / داعی الاسلام، محمد علی و «راه پیشرفت» / فاتح، مصطفی
- ۱۳۱۰ - رواج کامل حروف سربی در ایران؛ از این تاریخ تا دهه ۶۰؛ که اکثر کتاب‌ها با حروف سربی چاپ می‌شده است.
- ۱۳۱۰ - ماشین تحریرهای برقی شرکت آی‌بی‌ام، کم کم به ایران آمد.
- ۱۳۱۱ - مکاتبه با دربار در زمینه مداخله کلوب ایران جوان در مورد تغییر خط فارسی.
- ۱۳۱۲ - الفبای فارسی / داعی الاسلام، محمد علی.
- ۱۳۱۳ - انتشار «چند قاعده و چند پیشنهاد برای تسهیل نوشتن و خواندن فارسی» / کاظم زاده ایرانشهر، حسین.
- ۱۳۱۳ - دبیره از بهروز، ذبیح، چاپ ایران کوده در تهران.
- ۱۳۱۴ - تغییر الفبا و الفبای علائی^۲ / اعلائی، جبرئیل و «خط نو فارسی» / نثری، موسی و دو مقاله دیگر از ایشان.
- ۱۳۱۵ - خطوط معمول در دنیا و میزان تکامل خط فارسی، رضاعی، حسین؛ چاپ پاریس.
- ۱۳۱۶ - پیام من به فرهنگستان / فروغی، محمد علی
- ۱۳۱۷ - دولت شوروی، برای یکی گردانیدن خط، همه جمهوری‌های خود (به جز ارمنستان و گرجستان) را مجبور کرد تا خط خود را از لاتین به روسی (سرلیک) برگردانند.^۳
- ۱۳۲۰ - نمونه‌ای از رسم الخط ایرانی / آبروی، ا.ج و «انتقاد کتاب الفبا» / باغچه‌بان، جبار
- ۱۳۲۱ - خواندن و نوشتن در دو هفته / بهروز، ذبیح و نیز انتشار حداقل چهار نوشته پیرامون تغییر خط فارسی از مؤلفان: کسروی، احمد / صدرالمعالی، نور حقیق
- ۱۳۲۱ - سخنرانی احمد کسروی پیرامون اصلاح خط چاپ روزنامه پرچم؛ یازدهم تیر در تهران
- ۱۳۲۱ - درباره خط و الفبا از کسروی، احمد چاپ مجله پیمان در تهران
- ۱۳۲۲ - الفبای آشتیانی / آشتیانی، اسماعیل و خط آسان برای تعلیم عمومی / داعی‌الاسلام، محمدعلی در حیدرآباد دکن و انتشار سه نوشته پیرامون تغییر خط فارسی.^۴
- ۱۳۲۳ - تأسیس «گروه طرفداران الفبای آسان» و انتشار حداقل پنج نوشته پیرامون تغییر خط فارسی.^۵
-
۱. تاجیکستان شامل آن بود.
۲. چاپ روزنامه ندای حق در خوی.
۳. ترس استالین از اتحاد مسلمانان و قدرت گرفتن دوباره آنها که اغلب ترک بودند، به مخالفت با خط غیر روسی، در اتحاد شوروی تا سقوط این اتحادیه در سال ۱۹۹۱ ادامه یافت.
۴. مؤلفان: بهمنیار، احمد / باغچه‌بان، جبار / آسیم، محمد
۵. مؤلفان: نائل خانلری، پرویز / طالبوف، عبدالرحیم / هوشیار، محمد باقر / آسیم، محمد / بهروز، ذبیح

- ۱۳۲۴ - اختراع «الفبای آسان» / آزاد مراغی، ابوالقاسم و «الفبای نو» / صفی نیا، رضا و نیز انتشار حداقل هیجده نوشته پیرامون تغییر خط فارسی.^۱
- ۱۳۲۵ - انتشار حداقل چهار نوشته پیرامون تغییر خط فارسی از مؤلفان: باغچه‌بان، جبار / آزاد مراغی، ابوالقاسم / ملکم، ناظم الدوله / هوشیار، محمدباقر
- ۱۳۲۵ - شیخ و وزیر (رساله‌ای درباره خط فارسی) از ملکم، ناظم الدوله
- ۱۳۲۶ - الفبای انسونیت از ارسطا، عبدالعلی چاپ کرمانشاه
- ۱۳۲۶ - انتشار «طرحی درباره اصلاح خط فارسی» / آشتیانی، اسماعیل
- ۱۳۲۸ - انتشار حداقل دو نوشته پیرامون تغییر خط فارسی از مؤلفان: رحیم زاده صفوی، علی اصغر
- ۱۳۲۹ - الفبای عمادی از عمادی، محمود چاپ روزنامه پرچم در تهران
- ۱۳۲۹ - الفبای صاحب‌الزمانی از صاحب‌الزمانی، سید حسن چاپ روزنامه‌های مشهد
- ۱۳۲۹ - انتشار حداقل پنج نوشته پیرامون تغییر خط فارسی.^۲
- ۱۳۳۰ - انتشار حداقل سه نوشته پیرامون تغییر خط فارسی از مؤلفان: وصال، جمشید / نفیسی، سعید / افشار، ایرج
- ۱۳۳۲ - رسم الخط یوسفی / یوسفی، اکبرخان و «شیوه خط» / ناتل خانلری، پرویز
- ۱۳۳۳ - انتشار حداقل سه نوشته پیرامون مشکلات خط فارسی از مؤلفان: جاوید، احمد / صدر المعالی، نور حقیق.
- ۱۳۳۴ - انتشار حداقل سه نوشته پیرامون مشکلات خط فارسی از مؤلفان: الهام، رحیم / حیرت، محب / صهبا، ابراهیم
- ۱۳۳۵ - انواع فارسی شده دستگاه حروفچینی «مونوتایپ» در ایران به کار گرفته شد.
- ۱۳۳۵ - مؤسسه روزنامه اطلاعات، تعدادی از ماشین‌های حروفچینی «اینتر تایپ» و مؤسسه کیهان و چاپخانه افست، ماشین‌های «لاینو تایپ» خریداری کردند.
- ۱۳۳۵ - انتشار «در حاشیه خط فارسی و اصلاح و تغییر آن» / ثمره، یدالله
- ۱۳۳۶ - انتشار «لزوم قطعی تغییر خط» / گرانفر، ابراهیم
- ۱۳۳۷ - انتشار حداقل سه نوشته پیرامون رسم‌الخط خط فارسی از مؤلفان: نفیسی، سعید / سلطان علی مشهدی / کوهپایه ای، محمد
- ۱۳۳۸ - سال دعوی تغییر خط، بین موافقان و مخالفان که منجر به انتشار حداقل هشتاد نوشته

۱. مؤلفان: بهروز، ذبیح / مقدم، محمد / حکیم معانی، ع / باغچه‌بان، جبار / عمادی، محمود / مستشارالدوله، میرزایوسف خان / مهدوی، یحیی / کشمیری، حسن / رشیدی، شمس‌الدین / ناتل خانلری، پرویز / نفیسی، سعید / دامغانی، م / کشمیری، حسن

۲. مؤلفان: کسروی، احمد / ادیب‌الممالک فراهانی، محمد صادق / عمادی، محمود / تبریزی، میرزا لطفعلی / ذکاء، یحیی

پیرامون مشکلات خط فارسی گشت.^۱

- ۱۳۳۸ - فعالیت «انجمن تغییر خط» در ایران، به کوشش سعید نفیسی.
- ۱۳۳۸ - نقل قول برخی از آیت‌الله‌العظمی بروجردی در مخالفت با تغییر خط فارسی.
- ۱۳۳۸ - اصلاح الفبای ترکیه (به روسی) / کانونف، آن / مجله تاریخ و زبانشناسی کشورهای شرق چاپ در لنین‌گراد
- ۱۳۳۹ - انتشار حداقل پانزده نوشته پیرامون تغییر خط فارسی که بیشتر نوشته‌ها علاقه‌مند به ارائه خط لاتین بودند.^۲
- ۱۳۴۰ - روش نوین برای اصلاح خط فارسی از س، م؛ تصحیح محمدی عراقی، احمد / چاپخانه بوذرجمهری در تهران
- ۱۳۴۰ - حروف کج «ایرانیک» به تقلید از حروف «ایتالیک» در حروفچینی لاتینی، برای اولین بار در ایران طراحی شد.
- ۱۳۴۰ - انتشار «روش نوشتن کلمات بیگانه» / پروین گنابادی، محمد
- ۱۳۴۰ - سیستم حروفچینی نوری یا تایپ سرد، برای اولین بار در جهان ظهور کرد.
- ۱۳۴۱ - انتشار حداقل چهار نوشته پیرامون تغییر خط فارسی از مؤلفان: جمال زاده، محمد علی / رهنما، عبدالله / ابوترابیان، حسین
- ۱۳۴۲ - انتشار حداقل پنج نوشته پیرامون مشکلات و تغییر خط فارسی از مؤلفان: محمد زاده، حمید / مقربی، مصطفی / وثوقی، ناصر / شوقی، عباس
- ۱۳۴۲ - Alphanumeric APS۲، نسل حروفچینی نوری در جهان که حروف را روی یک لامپ با اشعه کاتدی تولید می‌کرد.

۱۳۴۳ - «بحثنی درباره رسم الخط»: شعار، جعفر و «تغییر خط»: پورداد، ابراهیم

۱۳۴۴ - انتشار حداقل هفده نوشته پیرامون تغییر و اصلاح خط فارسی.^۳

۱. از مؤلفان: آسیم، محمد / اختری / اسفندیاری، داریوش / اعلم، هوشنگ / اکبری، خسرو / امینیان / ابرامی / پور داوود، ابراهیم / تقوی، صادق / جمال زاده، محمد علی / جهانسوز، رضا / خیامپور، عبدالرسول / داراب / داودی / دولت آبادی، عزیز / ذکاء، یحیی / رجب نیا، مسعود / رضاعی، حسین / زرین کوب، عبدالحسین / زهرائی / سخی ور / سیاسی، علی اکبر / شاهرخی / شهابی، علی اکبر / شیفته، نصرالله / صفا، ذبیح‌الله / صورتگر، لطفعلی / طاهباز / عادل / عامری، جواد / عجمی / عزیزی / فرخواری / کاشفی / کاویانی، رضا / کشاورز / کمال، احمد / کیا، محمد صادق / مرادی، مناف / مروسستی / مظاهری / معین، محمد / مقدم، محمد / مهبد / نراقی / نظری / نفیسی، سعید / نگارستانی / نیساری، سلیم / و.د.س / وکیلی / همایونفر / یغمائی، حبیب

۲. از مؤلفان: چهل تن / تقی زاده، سیدحسین / اعلانی، جبرئیل / پروین گنابادی، محمد / کاتبی / آل احمد، جلال / ناتل خانلری، پرویز / اتحاد / مفتی زاده، عبدالرحمن / محمدی، حبیب‌الله

۳. مؤلفان: نفیسی، سعید / جمال زاده، محمد علی / صهبا، ابراهیم / مرعشی، ابوالفضل / صفا، ذبیح‌الله / شفیعی، محمود / طالقانی، کمال / قوامی زاده، حسن / کمالی همدانی، محمود / دهناد، محمود / پندار / خراسانی، هادی / محیط

- ۱۳۴۵ - پیدایش «اینترنت» با آزمایش بر روی دو کامپیوتر در شرق و غرب آمریکا.
- ۱۳۴۵ - چاپ افسست در ایران رواج بیشتر یافت.
- ۱۳۴۵ - انتشار حداقل نه نوشته پیرامون تغییر و اصلاح خط فارسی.^۱
- ۱۳۴۶ - انتشار حداقل هفت نوشته پیرامون تغییر و اصلاح خط فارسی.^۲
- ۱۳۴۶ - رسم الخط تازه / یزدانی، بهرام
- ۱۳۴۶ - IBM ۲۶۸۰، نسل حروفچینی نوری در جهان که حروف را روی یک لامپ با اشعه کاتدی تولید می‌کرد.
- ۱۳۴۷ - انتشار «املاء فارسی و راه رفع مشکلات آن» / سجادی، ضیاء و «تغییر خط از نظر ملک الشعرا» / گلبن، محمد و «مشکل خط فارسی» / محجوب، جعفر
- ۱۳۴۸ - انتشار «پیشنهادی برای آسان نوشتن» / مهران و شریعت، و «دستور تعلیم الفبای نوین» / شهاب فردوس و «رسم الخط محمود رفیقی» / دانش پژوه
- ۱۳۴۹ - انتشار «مقدار یا مقدار؟» / اسلامی ندوشن، محمد علی
- ۱۳۵۰ - تعداد زیادی از ماشین‌های کوچک‌تر حروفچینی رایانه‌ای، از نوع «کامپست»، وارد ایران شد.
- ۱۳۵۰ - نسل اول ماشین‌های «لاینترون» که به شیوه عکاسی با نور کار می‌کرد، رایج شد که به «حروفچینی نوری» مشهور بود.^۳
- ۱۳۵۰ - یک مهندس انفورماتیک به نام ری تاملینسون، نخستین «ای‌میل» را ارسال کرد.
- ۱۳۵۰ - انتشار حداقل هجده نوشته پیرامون تغییر و اصلاح خط فارسی.^۴
- ۱۳۵۰ - رساله در اختراع خط جدید / کرمانی، محمد
- ۱۳۵۱ - انتشار حداقل پانزده نوشته پیرامون تغییر و اصلاح خط فارسی.^۵
- ۱۳۵۱ - رسم الخط نعلبندیان / انقطاع، ناصر
- ۱۳۵۱ - الفبای بین‌المللی مهر / ابهری
- ۱۳۵۲ - انتشار «تغییر یا ساده کردن خط فارسی» / روشنیان، کریم و «چند اصل برای اصلاح املائی

طبباطبائی، محمد

۱. مؤلفان: بهار، محمد تقی / پورداد، ابراهیم / حسینی، کاظم / رهنما، عبدالله / شاملو، محسن / صفویه، اکبر / فرامرزی، عبدالرحمن
۲. مؤلفان: فرزاد، مسعود / مقدم، محمد / ناطق، ناصح / نطقی، حمید / نواب، حسین / نیساری، سلیم / وثوقی، ناصر
۳. ماشین‌های بزرگ حروفچینی رایانه‌ای تا اوایل دهه ۱۳۷۰ سلطان حروفچینی در ایران محسوب می‌شدند.
۴. مؤلفان: آذر، خلیل / امیر بختیار، جمشید / امیری فیروزکوهی، سیدعبدالکریم / جاویدان، م / حصوری، علی / خدایی، احمد / دارائی، بهین / شعار، جعفر / فرشیدورد، خسرو / کیوان، محمد / نیساری، سلیم / وارسته، منوچهر
۵. مؤلفان: آذر، خلیل / آموزگار، حبیب الله / احمدی بیرجندی، احمد / استعلامی، محمد / ثمره، یدالله / خبرهزاده، علی اصغر / خواب‌نما، هدایت الله / ژیان، عزیز / شاملو، احمد / شهابی، علی اکبر / فرزاد، مسعود / فرشیدورد، خسرو / قدیمی نوائی، جواد / مشکی، مسعود

- فارسی» / شعار، جعفر
۱۳۵۲ - I.I.I.VideoComp، نسل حروفچینی نوری در جهان که حروف را روی یک لامپ با اشعه کاتدی تولید می‌کرد.
- ۱۳۵۳ - انتشار حداقل چهار نوشته پیرامون تغییر و اصلاح خط فارسی از مؤلفان: روشنیان، کریم / سفری، محمد علی / شعار، جعفر / ناتل خانلری، پرویز
- ۱۳۵۴ - سخنی در زمینه نگارش واک‌ها در خط فارسی / کاظمی موسوی، احمد
- ۱۳۵۴ - جوزف اوسانا- که در آزمایشگاه‌های بل کار می‌کرد- برنامه حروفچینی تروف را برای راه اندازی یک حروفچین نوری Wang C/A/T راه اندازی کرد.
- ۱۳۵۵ - «آیا تغییر خط صلاح است» / کیوان، محمد و «باید آن طوری که تهرانی تلفظ می‌کند بنویسیم» / یکتائی، مجید و «مسائل خط فارسی» / مدنی، میرحمید
- ۱۳۵۶ - انتشار «در باب کتابت و رسم‌الخط فارسی» / بوشهری و «سنجش ویژگی‌های خط فارسی در خواندن» / غضنفری و «لزوم اصلاح خط فارسی» / دهنداد
- ۱۳۵۷ - نخستین سیستم الکترونیک ارسال پیام‌های خارج از شبکه دانشگاه‌ها در آمریکا راه اندازی شد.
- ۱۳۵۷ - Linotron ۲۰۲، نسل حروفچینی نوری در جهان که حروف را روی یک لامپ با اشعه کاتدی تولید می‌کرد.
- ۱۳۵۹ - Autologic، نسل حروفچینی نوری در جهان که حروف را روی یک لامپ با اشعه کاتدی تولید می‌کرد.
- ۱۳۵۹ - نرم‌افزار اولیه حروفچینی به کمک مینی کامپیوتر، مانند دیتالاجیک پیجر، پنتا، مایلز ۳۳، زیویژن در جهان معرفی شدند.
- ۱۳۶۰ - اولین نرم‌افزار حروفچینی فارسی را شرکتی آمریکایی در محیط «داس» ۱/۵ طراحی کرد، که متن را بر روی پرینترهای «دوتماتیکس» چاپ می‌کرد.
- ۱۳۶۰ - ماشین تحریرهای «برقی و حافظه‌دار» شرکت آی‌بی‌ام در ایران مورد استفاده قرار گرفت.
- ۱۳۶۰ - ورود «حروفچینی کامپیوتری» در ایران.
- ۱۳۶۲ - اولین انتشار برنامه حروفچینی «وُرد» تحت نام «مولتی‌تول».
- ۱۳۶۳ - اولین شرکتی که توانست قلم فارسی را سازگار برای کامپیوترهای آی‌بی‌ام طراحی کند، شرکت «کاتب» و به کوشش حسن و مسعود فیروزخانی بود.
- ۱۳۶۳ - اولین نسخه میکروسافت «وُرد» در سیستم عامل گرافیکی.
- ۱۳۶۵ - انتشار «چند پیشنهاد درباره نگارش و خط فارسی» / آشوری، داریوش و «رسم الخط غیر عملی فعلی را به مدارس تحمیل نکنیم» / فرشیدورد، خسرو
- ۱۳۶۷ - انتشار حداقل سه نوشته پیرامون اصلاح خط فارسی از مؤلفان: خیام، مسعود / توکلی / امیری
- ۱۳۶۹ - انتشار «پیشنهادی برای بهکرد خط فارسی» / کاظمی موسوی، احمد و «خت (خط) پارسی

- ارسیه (ارثیه) از ما بهتران» / رضائیان، محمود
۱۳۷۰ - حروفچینی فارسی کامپیوتری، توسط برنامه «زرنگار» شرکت سینا، که کاملاً فارسی بود، عرضه شد.^۱
- ۱۳۷۰ - انتشار حداقل چهار نوشته پیرامون تغییر و اصلاح خط فارسی از مؤلفان: / خسروی، میترا / رزازی، مجید / رضائیان، محمود
- ۱۳۷۱ - طراحی نرم‌افزار حروفچینی «نقش»، توسط پورنقشبند، که می‌توانست اعراب را به صورت مستقل بر روی حروف فارسی اضافه کند.
- ۱۳۷۱ - انتشار «دشواری‌های زبان فارسی با کامپیوتر» / صنعتی، محمد و «لزوم بازنگری در شیوه نگارش خط فارسی» / امامی، کریم
- ۱۳۷۱ - الفبای نوین فارسی / خدادادی، چنگیز
- ۱۳۷۱ - پروژه فارسی تک، زیر نظر محمد قدسی، استاد کامپیوتر دانشگاه صنعتی شریف، آغاز گردید.
- ۱۳۷۱ - تعداد کمی از دانشگاه‌های ایران، از جمله دانشگاه صنعتی شریف و گیلان، توسط مرکز تحقیقات فیزیک نظری به اینترنت وصل می‌شوند، تا با دنیای خارج، ایمیل رد و بدل کنند.
- ۱۳۷۲ - ایران به شبکه «اینترنت» پیوست.^۲
- ۱۳۷۲ - انتشار «طرح دشواری‌های اتوماسیون خط فارسی» / خیام؛ صنعتی «کامپیوتر و رسم‌الخط فارسی» / حرّی، «گزارش شورای بازنگری در شیوه خط فارسی» / کردوانی، و دو کتاب در مشکلات خط فارسی از: عاصی و رجائی
- ۱۳۷۲ - بزرگ‌ترین جهش در وب، با عرضه نرم‌افزار موزاییک که نخستین برنامه مرورگر وب گرافیکی بود در جهان به وجود آمد.
- ۱۳۷۳ - انتشار «خط آینده: خط تمام اتوماتیک فارسی» / خیام، مسعود
- ۱۳۷۴ - اولین «وب سایت ایرانی» داخل ایران توسط شرکت «ندا رایانه» راه اندازی شد.^۳
- ۱۳۷۴ - روزنامه همشهری به صورت متنی (بدون تصویر) به عنوان نخستین نشر الکترونیکی در ایران منتشر شد.
- ۱۳۷۴ - ورود برنامه حروفچینی کامپیوتری «وُرد عربی» به ایران که به علت قیمت ناچیز، همه گیر شد.
- ۱۳۷۴ - انتشار «تغییر خط فارسی» / آربین‌پور، یحیی
- ۱۳۷۴ - مجلس ایران، تأسیس شرکت «امور ارتباطات دیتا» تحت نظر شرکت مخابرات ایران را

۱. زرنگار، اولین واژه‌پرداز مطلوب فارسی، بر اساس الگوی بهترین برنامه‌های نشر رومیزی جهان است که بسیار مورد توجه قرار دارد.

۲. این شبکه به صورت عمومی برای استفاده دانشگاهی وارد ایران شد.

۳. این «بی‌بی‌اس» اولین فضای مجازی کامپیوتری در ایران بود که کاربران در آن به تبادل اطلاعات در انجمن‌های گوناگون و فایل می‌پرداختند.

تصویب کرد.

- ۱۳۷۵ - امکان حروفچینی رایانه‌ای با «خط نستعلیق» توسط برنامه‌سازان ایرانی در نرم‌افزارهای الف، کلک و چلیپا ایجاد شد.
- ۱۳۷۵ - اولین نسخه نرم‌افزار حروفچینی «فارسی تک»، تحت «داس» اجرا شد.
- ۱۳۷۶ - پست الکترونیک «یاهومیل» افتتاح شد.
- ۱۳۷۶ - نسخه «پنجم» برنامه زرنگار با قدرت بالاتر و ۵۰ امکان جدید و قلم‌های فراوان به بازار عرضه شد.^۱
- ۱۳۷۷ - با تکمیل تر شدن ویندوز، «ویندوز ۹۸ عربی» به بازار آمد که با تغییراتی جزئی، چهار حرف اصلی فارسی (پ ژ گ چ) روی آن فعال شد.^۲
- ۱۳۷۷ - پروژه «یونیکد» تحت عنوان «فارسی وب» برای حل مشکل فونت (قلم)های موجود در نرم‌افزارهای فارسی آغاز شد.
- ۱۳۷۸ - ابداع خط تزئینی معلی.
- ۱۳۷۹ - زرنگار تحت ویندوز ارائه شد. این نسخه توانایی تبدیل به «ورد» را داراست و برنامه «کلک خوشنویسی» را نیز همراه دارد.
- ۱۳۷۹ - پروژه استاندارد خط فارسی در یونی کد / شورای عالی انفوماتیک
- ۱۳۸۱ - برای اولین بار، استفاده از خدمات پیام کوتاه (SMS) در ایران مورد استفاده قرار گرفت.
- ۱۳۸۴ - قلم‌های متنوع فارسی، برای استفاده در حروفچینی کامپیوتری ارائه شد.^۳
- ۱۳۸۴ - نگاهی به مشکلات خط فارسی در ارتباط با فناوری اطلاعات / جرأت، علیرضا و سمائی، سپیده
- ۱۳۸۵ - هشت میلیارد SMS در ایران مبادله شد؛ که به دلایل فنی و نیز هزینه ارسال، بیش از نصف آنها به خط فینگلیش (لاتینی‌نویسی فارسی) بوده است.^۴
- ۱۳۸۵ - خط فارسی در پیام کوتاه تلفن همراه مظلوم واقع شده است / بی‌نام در ایرنا
- ۱۳۸۶ - «یاهو مسنجر» افتتاح شد.^۵
- ۱۳۸۶ - کمسیون استاندارد «فناوری اطلاعات - چیدمان حروف و علائم فارسی بر صفحه کلید

۱. اما این محصول، به دلیل محدودیت‌های سیستم عامل «داس»، نتوانست توانایی‌های موجود در سیستم عامل ویندوز را ارائه دهد.

۲. فونت‌ها پس از ویندوز ۹۸، تغییرات اساسی نکرده است و تا به حال همان فونت‌ها بین کاربران منتقل می‌شود.

۳. البته این قلم‌ها شباهت زیادی به قلم‌های قبلی داشتند و بیشتر آنها برای استفاده تزئینی مناسب هستند.

۴. در این سال روزانه بیست میلیون SMS (حداقل یک سطر) توسط کاربران تلفن همراه رد و بدل شد که این رقم در روزهای خاص و اعیاد، بسیار بیشتر بوده است.

۵. با ورود این ابزار و نیز ابزارهای مشابه آن، اتاق‌های گفتگو (چت روم) در سرتاسر جهان، همه گیر شد. ایرانیان، بیشتر از خط «فینگلیش» برای نوشتن در چت روم‌ها استفاده می‌کنند.

رایانه» / تابش، یحیی

۱۳۸۷ - کاربران اینترنت در ایران، رشد بسیار چشم‌گیری پیدا کردند؛ به طوری که به رتبه دوم در خاورمیانه رسیدند.

۱۳۸۷ - به جز افراد بالای چهل سال و کسانی که کلاً با خط لاتین آشنایی ندارند، قدرت نوشتن و خواندن خط «فینگلیش» بین اکثر مردم ایران رایج شد.^۱

۱۳۸۷ - یاهو، شروع به در اختیار قرار دادن سرویس صندوق پستی با ظرفیت نامحدود کرد.

۱۳۸۷ - ابداع «خط استادی»، شامل ۲۳ حرف و ۶ حرکت و مجموعاً ۲۹ شکل الفبایی جدانویس.^۲

۱۳۸۸ - برنامه‌های متعدد، «نویسه گردان» خط فینگلیش^۳ در فضای اینترنت مورد استفاده قرار گرفت.^۴

۱۳۸۸ - راه‌اندازی عمومی پست الکترونیک «جی‌میل» که به جز ارسال متن، قابلیت ارسال تصویر را نیز داراست.

۱۳۸۹ - جنبش فونت دارا / مختاری، داریوش

۱۳۸۹ - چاپ جزوه چشم انداز توسعه خط و زبان فارسی در محیط رایانه‌ای.

۱۳۸۹ - فراخوان رفع موانع به کارگیری خط فارسی در اس‌ام‌اس، توسط کارگروه خط و زبان فارسی شورای عالی اطلاع رسانی.

۱۳۹۰ - هفتاد میلیارد پیام کوتاه در ایران مبادله شد؛ که بسیاری از آنها به خط فینگلیش بوده است.

۱۳۹۰ - استفتاء کاظم استادی از چندین تن مراجع تقلید شیعه، پیرامون تغییر خط.

۱۳۹۰ - تألیف دانشنامه ۶ جلدی خط فارسی در دوازده فصل / کاظم استادی

منابع و مأخذ

- آرین، یحیی، *از صبا تا نیما*، تهران، بی‌نا، ۱۳۷۴.
- پویان مهر، علی، «اعزام محصلین به اروپا در عهد احمد شاه قاجار»، *مجله پیام بهارستان*، تهران، ۱۳۹۰.
- اینترنت در ایران، دانشنامه آزاد ویکی‌پدیا
- یاحقی، محمدجعفر، *تاریخ ادبیات ایران*، تهران، مدرسه، ۱۳۸۴.
- تاریخ اینترنت، دانشنامه آزاد ویکی‌پدیا
- ژرژ ژان، *تاریخچه مصور خط و الفبا*، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲.

۱. خط فینگلیش با نام‌های فارگیلیسی، پنگلیش، پینگلیش، فنگلیش نیز گفته می‌شود.
۲. به طوری که هر چه نوشته شود، خوانده شده و هر چه خوانده شود، نوشته خواهد شد. این خط، قابلیت استفاده در تلفن و اینترنت را نیز داراست.
۳. لاتین‌نویسی فارسی.
۴. در حال حاضر حداقل هفت نویسه‌گردان مستقل و نیز سایت‌های متعدد دیگر، خدمات تبدیل خط فینگلیش به خط فارسی یا بالعکس را به رایگان ارائه می‌دهند.

- غلامی جلیسه، مجید، «تحقق رؤیای چاپ فارسی در شرق به دست چارلز ویلکسینز»، مجله بهارستان، تهران، ۱۳۹۰.
- «جدیدترین آمار کاربران اینترنت در ایران»، خبرگزاری مهر
- «جهانی بزرگ در سیطره رسانه‌ای کوچک، همشهری آنلاین
- غلامی جلیسه، مجید، چاپ ژلاتینی و نقش آن در مبارزات سیاسی و مذهبی عصر قاجار، مجله پیام بهارستان، تهران ۱۳۹۰.
- مصاحب، غلامحسین، دایرةالمعارف فارسی، ج ۱، «چاپ و چاپخانه در ایران»، تهران، کتاب‌های جیبی؛ فرانکلین، ۱۳۵۶.
- استادی، کاظم، دانشنامه خط فارسی، قم، مخلوط، ۱۳۹۰.
- دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع رسانی، درگاه اینترنتی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- ذکاء، یحیی، در پیرامون تغییر خط فارسی، تهران، بی‌نا، ۱۳۳۹.
- روزنامه اختر، شماره‌های مختلف، استامبول، ۱۲۵۴.
- تویسرکانی، قاسم، زبان تازی در میان ایرانیان پس از اسلام، تهران، دانش‌سرای عالی، ۱۳۵۰.
- کرایگ، جیمز و بروس برتون، سی قرن طراحی گرافیک، ترجمه، ملک محسن قادری، تهران، وزارت ارشاد ۱۳۸۲.
- منزوی، احمد، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، انتشارات R.C.D، سال‌های ۱۳۵۳-۱۳۴۸.
- مرعشی، سید محمود، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی (۳۸ مجلد)، قم، سال‌های مختلف.
- درایتی، مصطفی، فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (۱۲ مجلد)، تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰.
- راهنمای برنامه زرنگار، شرکت نرم افزاری سینا، تهران، ۱۳۸۵.
- استادی، کاظم، کتابشناسی خط فارسی، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۳۹۰.
- حبیبی آزاد، ناهید، کتابشناسی خط و خوشنویسی، تهران، انجمن هنرهای تجسمی ایران، ۱۳۷۵.
- گلبن، محمد، کتابشناسی خط و زبان، تهران، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۱۳۵۴.
- حبیبی آزاد، ناهید، کتابشناسی خط و کتابت، تهران، وزارت ارشاد، ۱۳۸۴.